

Katarzyna Szwed*

**OCHRONA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH
W REPUBLICIE ŁOTEWSKIEJ Z PERSPEKTYWY
MNIEJSZOŚCI POLSKIEJ –
STUDIUM KONSTYTUCYJNOPRAWNE**

Streszczenie

W niniejszej publikacji dokonano analizy sytuacji prawnej i faktycznej mniejszości polskiej w Republice Łotewskiej. Została ona przeprowadzona z wykorzystaniem metody dogmatycznej i prawnohistorycznej. W jej toku ustalono, iż jej status prawny opiera się na nielicznych przepisach konstytucyjnych, w znacznej mierze bowiem wpływa z ustawodawstwa zwykłego i bilateralnych umów. Regulacje te wpisują się w pełni w zasadę demokratycznego państwa prawa. Mniejszość polska spotyka się przychylnym społecznym nastawieniem wobec swojej identyfikacji narodowej. Proces integracji jest oceniany jako wzorcowy i stanowi przeciwwagę dla wpływów rosyjskich. W publikacji zwrócono uwagę na kwestie związane z językiem, szkolnictwem i mediami – jako nośnikami kultury i wiedzy o państwie ojczystym. Zidentyfikowano następujące problemy, z jakimi zmaga się mniejszość polska: trudna sytuacja ekonomiczna, zanik posługiwania się językiem polskim w przestrzeni prywatnej oraz brak wystarczającego wsparcia i zainteresowania losem Polaków na Łotwie ze strony polskich decydentów.

Słowa kluczowe: Łotwa, mniejszości, polska mniejszość

Wstęp

Republika Łotewska, analizowana z perspektywy przestrzegania praw mniejszości narodowych i etnicznych, stanowi interesujące studium przypadku. Niemniej zamiarem niniejszej publikacji jest przedstawienie jedynie sytuacji prawnej i faktycznej mniejszości polskiej w kontekście jej wielowiekowej obecności na ziemiach łotewskich. Mniejszość polska spotyka się przychylnym społecznym nastawieniem wobec swojej identyfikacji narodowej, a proces jej integracji jest oceniany jako wzorcowy i stanowi przeciwwagę dla wpływów rosyjskich.

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: kszwed@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-2755-2804.

W opracowaniu dokonano analizy i oceny przepisów prawnych odnoszących się do mniejszości narodowych i etnicznych. Podjęto także próbę wskazania obszarów, które wymagają zmiany *pro futuro*. Skoncentrowanie się na aspekcie prawnym warunkowało użycie typowej dla tej dziedziny metodologii badań. W pierwszej kolejności wykorzystano metodę dogmatyczną. Posłużyła ona do analizy przepisów konstytucyjnych i ustawowych odnoszących się do statusu mniejszości narodowych na Łotwie. Dodatkowo sięgnięto po metodę prawnohistoryczną. Jej zastosowanie pozwoliło na pełniejsze i pogłębione spojrzenie na kwestie statusu polskiej diaspory w tej bałtyckiej republice. Opracowanie zostało przygotowane na podstawie aktów prawnych oraz rodzimej i zagranicznej literatury.

Z racji obszerności i wielowątkowości poruszanej problematyki niniejszą publikację należy traktować jedynie jako zarys i ogólne wprowadzenie, a nie wyczerpujące studium ochrony praw mniejszości polskiej w Republice Łotewskiej.

Regulacje konstytucyjne odnoszące się do statusu mniejszości narodowych i etnicznych w Republice Łotewskiej

Za punkt wyjścia dla dalszej dyskusji nad przestrzeganiem praw mniejszości w Republice Łotewskiej należy przyjąć ustalenie znaczenia pojęcia mniejszości narodowych na gruncie prawa krajowego, a następnie dokonanie analizy relewantnych przepisów konstytucyjnych i ustawowych. Jako że pojęcie mniejszości narodowych nie zostało zdefiniowane ani na poziomie konstytucyjnym, ani ustawowym, przyjmuje się rozumienie tego terminu adekwatnie do zastrzeżeń zgłaszanych przez władze łotewskie przy okazji ratyfikacji *Konwencji Ramowej Rady Europy*¹. Pojęciem mniejszości narodowych objęto „obywateli, którzy różnią się od Łotyszy swoją kulturą, religią albo językiem i którzy od pokoleń tradycyjnie mieszkają na Łotwie oraz postrzegają siebie jako część łotewskiego Państwa i społeczeństwa, którzy pragną zachować i rozwinąć swoją kulturę, religię i język”². Natomiast w przypadku bezpaństwowców, bo za takich „nieobywatele” są *de iure* uznawani przez przepisy prawa międzynarodowego, identyfikujących się z wybraną mniejszością narodową, władze łotewskie uznały ich prawa wynikające z *Konwencji Ramowej* – z zastrzeżeniem możliwości wprowadzania wyjątków od tych ogólnych praw na gruncie prawa krajowego.

¹ E. Kuzborska-Pacha, *Ochrona prawna mniejszości narodowych w państwach bałtyckich*, Warszawa 2019, s. 182.

² *Ibidem*.

W tym miejscu należy wyjaśnić, iż społeczeństwo łotewskie ma skomplikowaną strukturę wewnętrzną i obok obywateli wyróżnia się tu również kategorię osób mających status nieobywatela. Dotyczy to osób, które przybyły na Łotwę w okresie ZSRR (lub ich potomków), a po 1991 r. nie przyjęły obywatelstwa żadnego państwa. Stanowią oni ok. 11% całej populacji. Zastosowana cezura czasowa dotknęła przede wszystkim Rosjan³, ale miała także negatywny wpływ na mniejszość polską. Choć przeważająca część polskiej diaspory (77%) legitymuje się obywatelstwem łotewskim, to 1/5 tej grupy zalicza się do kategorii nieobywateli⁴.

W Konstytucji Republiki Łotewskiej (*Satversme*) z 15 lutego 1922 r.⁵ o prawach mniejszości jest mowa już w preambule – w brzmieniu nadanym jej po 2014 r.⁶ Abstrahując od dyskusji w kwestii normatywnego znaczenia wstępu do konstytucji, warto zwrócić uwagę na wymienienie praw, co warto podkreślić, *explicite* mniejszości etnicznych – a nie narodowych, obok takich wartości, jak demokracja, przestrzeganie prawa, odpowiedzialność społeczna, godność i wolność oraz prawa człowieka⁷. Następnie w art. 89 Konstytucji mowa jest o tym, iż „państwo uznaje i broni podstawowe prawa człowieka zgodnie z niniejszą Konstytucją

³ W odczuciu mniejszości rosyjskiej działania władz łotewskich są nieproporcjonalne i mają charakter dyskryminacyjny. Natomiast dla Łotyszy podział na obywateli i nieobywateli stanowi naturalną konsekwencję dotychczasowych relacji na linii Ryga – Moskwa. Poza tym po ogłoszeniu deklaracji niepodległości konsolidacja społeczeństwa w państwie narodowym miała dla Łotyszy pierwszorzędne znaczenie. Por. K. Kamińska-Moczyłowska, *Obywatele versus nieobywatele: rzecz o demokracji na Łotwie*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, 2014, nr 12, s. 68.

⁴ E. Kuzborska-Pacha, *op.cit.*, s. 179.

⁵ Wypada zaznaczyć, iż w swym pierwotnym kształcie konstytucja nie zawierała katalogu praw człowieka. Dopiero na mocy ustawy – Zmiany w Konstytucji Łotewskiej Republiki uchwalonej przez Sejm 15 października 1998 r. dodano rozdział VIII w całości poświęcony materii praw człowieka. I tych 28 artykułów ujętych w rozdział zatytułowany „podstawowe prawa człowieka” tworzy najważniejsze zręby krajowego systemu ochrony praw człowieka i obywatela. *Notabene* nie była to jedyna, ale jak dotąd chyba najistotniejsza, zmiana wprowadzona do łotewskiej *Satversme*. Począwszy od lat 30. XX w. wprowadzono do niej 13 poprawek, a ostatnia z 19 czerwca 2014 r. dotyczyła uchwalenia preambuły. Zob. P. Osóbka, *System konstytucyjny Łotwy*, Warszawa 2016, s. 35.

⁶ Zob. *The Constitution of the Republic of Latvia z 15 lutego 1922 r. z późn. zm.*, Sejm Łotwy, <http://www.saeima.lv> (10.03.2022).

⁷ Poza tym zastosowano liczne odwołania do kwestii związanych z samym istnieniem i rozwojem narodu łotewskiego, a także jego języka i kultury. Zob. F. Cyuńczyk, *Prawo, historia a pamięć zbiorowa. Odwołania do przeszłości w preambulach do konstytucji Łotwy i Węgier na tle innych państw postkomunistycznych*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, 2016, t. XV, z. 1, s. 221–233; K. Jarinowska, *The Preamble of the Satversme: the New Approach to Constitutional Self-Restraint*, „Acta Juridica Hungarica”, 2014, no. 4, s. 361.

tucją, ustawami i umowami międzynarodowymi wiążącymi Łotwę”⁸. Łotwa jest częścią uniwersalnego – funkcjonującego w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak i regionalnego – systemu ochrony praw człowieka, wywodzącego się z tradycji Rady Europy i Unii Europejskiej⁹. Kolejnym relewantnym przepisem jest art. 91 Konstytucji ustanawiający zasady niedyskryminacji i równości. Zgodnie z jego brzmieniem „wszyscy ludzie na Łotwie są równouprawnieni wobec prawa i sądu. Prawa człowieka są realizowane bez jakiegokolwiek dyskryminacji”¹⁰. Niemniej centralne znaczenie ma art. 114 Konstytucji, który przyznaje członkom mniejszości narodowych prawo do zachowania i rozwijania swojego języka, swojej kulturowej i etnicznej tożsamości.

Ustawa o nieograniczonym rozwoju i prawie do autonomii kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych Łotwy

Regulacje konstytucyjne znajdują rozwinięcie w aktach niższego rzędu. Podobnie jak w większości państw Europy Środkowo-Wschodniej, również na Łotwie przyjęto ustawę regulującą status mniejszości narodowych i etnicznych. Stosunkowo krótka, bo składająca się jedynie z 15 artykułów, ustawa o nieograniczonym rozwoju i prawie do autonomii kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych Łotwy została przyjęta 19 marca 1991 r.¹¹

W art. 1 tejże ustawy potwierdzono, iż „mieszkańcy Republiki Łotewskiej mają zagwarantowane, niezależnie od swojej narodowości, równe prawa człowieka, które odpowiadają standardom międzynarodowym”. Zgodnie z jej przepisami członkom mniejszości narodowych przysługuje równe prawo do pracy i płacy, tworzenia własnych organizacji i stowarzyszeń, używania własnych symboli narodowych i obchodzenia świąt narodowych. W ustawie podkreślono prawo do utrzymywa-

⁸ *Konstytucja Republiki Łotewskiej*, Warszawa 2001.

⁹ Łotwa przystąpiła do kilku ważnych traktatów *inter alia*: do *Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych z 19 grudnia 1966 r.*, *Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z 19 grudnia 1966 r.* oraz *Międzynarodowej konwencji w sprawie eliminacji wszelkiej formy dyskryminacji rasowej z 7 marca 1965 r.* Łotwa implementowała bogaty dorobek prawny Rady Europy, w tym *Konwencję ramową o ochronie mniejszości narodowych*.

¹⁰ *Konstytucja Republiki Łotewskiej*....

¹¹ *Ustawa o nieograniczonym rozwoju i prawie do autonomii kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych Łotwy – Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju*, (*Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 21/22, 06.06.1991; *Diena*, 86, 09.05.1991), Akty prawne Republiki Łotewskiej, <https://likumi.lv> (20.08.2022).

nia niezakłóconych kontaktów z rodakami w swojej historycznej ojczyźnie, swobodnego przemieszczania się, a także do korzystania z państwowych i tworzenia własnych środków masowego przekazu. Członkowie mniejszości narodowych oraz ich organizacje mogą podejmować działalność gospodarczą zgodnie z łotewskim prawem. Po stronie państwa przewidziano obowiązek finansowego wspomaganie działalności kulturalnej i oświatowej mniejszości narodowych. Natomiast organizacje mniejszości narodowych zobowiązane są do działania w granicach prawa krajowego oraz poszanowania suwerenności i niepodzielności Łotwy.

Prawa osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych zostały także ujęte szczerunkowo w innych ustawach, z których warto wymienić przede wszystkim wielokrotnie nowelizowaną ustawę o obywatelstwie z 22 lipca 1994 r.¹², ustawę o języku państwowym z 9 grudnia 1999 r.¹³ oraz ustawę o szkolnictwie powszechnym z 10 czerwca 1999 r.¹⁴.

Historyczna obecność mniejszości polskiej na Łotwie

Polacy są uznawani za mniejszość historyczną i tradycyjną w Republice Łotewskiej. Motywy ich obecności na ziemiach łotewskich zmieniały się w zależności od aktualnej sytuacji geopolitycznej. Niemniej, możliwe jest wskazanie pewnych podstawowych uwarunkowań historycznych sprzyjających migracji bądź osiedlaniu się mniejszości polskiej na tych terenach. Pod względem chronologicznym, w pierwszej kolejności na Łotwę przybywały rodziny szlacheckie z polskich obszarów etnicznych, a następnie uczestnicy powstań narodowych uciekający przed grożącymi im reperkusjami ze strony cara. W latach 30. XX w. Łotwa była miejscem pracy dla pracowników sezonowych, a po napaści Związku Radzieckiego Polacy traktowali te tereny ponownie jako swoje schronienie. Po II wojnie światowej Polacy pochodzący głównie z terenów Białorusi migrowali tu w poszukiwaniu zatrudnienia w miejscowym przemyśle¹⁵.

¹² Ustawa o obywatelstwie – *Pilsonības likums*, (*Latvijas Vēstnesis*, 93, 11.08.1994; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 17, 08.09.1994), Akty prawne Republiki Łotewskiej, <https://likumi.lv> (20.08.2022).

¹³ Ustawa o języku państwowym – *Valsts valodas likums*, (*Latvijas Vēstnesis*, 428/433, 21.12.1999; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 1, 13.01.2000), Akty prawne Republiki Łotewskiej, <https://likumi.lv> (20.08.2022).

¹⁴ Ustawa o szkolnictwie powszechnym – *Vispārējās izglītības likums*, (*Latvijas Vēstnesis*, 213/215, 30.06.1999.; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 14, 22.07.1999).

¹⁵ K. Leśniewska-Napierała, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015, s. 92.

Historycznie rzecz ujmując, mniejszość polska pojawia się na terenach obecnej Łotwy w XVI w., kiedy przeszła ona pod panowanie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jednak już w XVIII w. Łotwa popadła w dominację rosyjską. Pierwsze doświadczenia istnienia niepodległego państwa łotewskiego przypadają dopiero na lata 1918–1940. Mniejszości narodowe stanowiły wówczas jedną czwartą wszystkich mieszkańców kraju, a sama Łotwa była postrzegana jako wzór do naśladowania pod względem współistnienia obok siebie różnych grup etnicznych i narodowościowych. W okresie dwudziestolecia międzywojennego II Rzeczpospolita Polska miała bezpośrednią granicę z Łotwą, co sprzyjało wzajemnym kontaktom między oboma państwami¹⁶. Za nieoficjalną datę nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską a Łotwą uznaje się 27 stycznia 1921 r. Pierwotnie status mniejszości polskiej na Łotwie stanowił zarzewie sporu, ale właściwa polityka została odpowiednio szybko wypracowana¹⁷. Z czasem Polacy mieli prawo nie tylko do zakładania własnych szkół, organizacji kulturalnych i religijnych na Łotwie, ale także powołali do życia ugrupowanie Unia Polsko-Katolicka, które uzyskało swoją reprezentację w parlamencie łotewskim¹⁸. Na ten okres przypada największa aktywność mniejszości polskiej, a wypracowany wówczas model współpracy przywołuje się współcześnie jako szczególnie godny naśladowania podczas odbudowy instytucji i organizacji polonijnych¹⁹.

Korzystna wobec mniejszości polityka władz łotewskich uległa zahamowaniu wraz z początkiem rządów autorytarnych²⁰. W latach 1934–1940, czyli w okresie rządów Kārlisa Ulmanisa, pierwszorzędne znaczenie zyskały bowiem wartości związane z ochroną tożsamości narodowej²¹. W 1935 r. Polacy stanowili trzecią najliczniejszą mniejszość w państwie (2,6%). W konsekwencji włączenia do ZSRR dokonana się istotna modyfikacja składu etnicznego państwa łotewskiego. W okresie od 1935 r. do 1989 r. w strukturze społecznej nie tylko zmniejszyła się liczba etnicznych Łotyszy z 73% do 52%²², ale również doszło do zastą-

¹⁶ P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 4.

¹⁷ *Idem*, *Tragedia państw bałtyckich 1939–1941*, Warszawa 1990, s. 8.

¹⁸ E. Kuzborska-Pacha, *op.cit.*, s. 179.

¹⁹ W. Rymajdo, *Polacy we współczesnej Republice Łotewskiej. Społeczno-kulturalna aktywność mniejszości polskiej*, „Studia Podlaskie”, 2018, T. XXVI, s. 186.

²⁰ P. Kierończyk, *Państwo łotewskie. Geneza i ustrój konstytucyjny*, Gdańsk 2008, s. 41–44.

²¹ A. Topij, *Polityka narodowościowa Łotwy w okresie rządów autorytarnych Kārlisa Ulmanisa (1934–1940)*, „Studia Historica Gedanensia”, 2017, t. VIII, s. 262 i n.

²² A. Kuczyńska-Zonik, *Non-citizens in Latvia: Is It a Real Problem?*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa”, 2017, nr 49, s. 3.

pienia dotychczasowych tradycyjnych mniejszości narodowych przez Rosjan, Białorusinów i Ukraińców.

Stanowiło to pokłosie prowadzonej przez Związek Radziecki polityki migracyjnej i rusyfikacyjnej. W jej wyniku po II wojnie światowej dobrowolnie lub przymusowo przesiedlono na Łotwę ok. 1,5 mln osób z Rosji Radzieckiej. Zintensyfikowane procesy rusyfikacji dotknęły poza Łotyszami również mniejszości narodowe – w tym polską. Zamykano wówczas polskie szkoły i wprowadzano przymusową naukę w języku rosyjskim, a także rugowano język polski z przestrzeni publicznej. W przypadku Polaków procesy te miały bardziej złożony charakter. Przebiegały bowiem dwutorowo – obok przymusowej rusyfikacji dochodziło także do asymilacji z ludnością łotewską, zwłaszcza w tych regionach, gdzie diaspora polska miała bezpośredni i intensywny kontakt z narodem łotewskim²³. W rezultacie w 1980 r. jedynie 21% Polaków mieszkających na Łotwie uznawało język polski za ojczysty.

Po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości wznowiono 30 sierpnia 1991 r. dwustronne relacje dyplomatyczne z Polską. Natomiast rok później, tj. 1 lipca 1992 r., w Rydze podpisano *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską o przyjaźni i współpracy*. Na jego podstawie przyznano Polakom prawo do nauczania języka polskiego i swobodnego posługiwania się nim, zakładania własnych instytucji i stowarzyszeń, wyznawania i praktykowania własnej religii, posiadania własnej prasy i wydawnictw. Zezwolono także na zapis imion i nazwisk w brzmieniu i pisowni języka ojczystego. Uznano prawo członków polskiej mniejszości narodowej do zachowania i rozwoju polskiej tożsamości narodowej bez dyskryminacji.

Trzeba odnotować, że w procesie odbudowy państwowości łotewskiej silnie reprezentowane mniejszości narodowe i językowe postrzegane były jako potencjalne źródło zagrożenia dla wartości konstytucyjnych, bezpieczeństwa i stabilności społecznej. Stąd też działania łotewskie zorientowane były raczej na wpieranie i przyspieszanie asymilacji mniejszości niż na poszerzanie ich praw.

Mniejszość polska we współczesnej Łotwie

Współczesna Łotwa jest jednym z najmniejszych państw Europy powstałych po rozpadzie ZSRR. Jej terytorium zajmuje 64,5 tys. km² zamieszkałe przez ok. 1,95 mln mieszkańców, z czego jedynie 60% stanowią etniczni Łotysze.

²³ Ē. Jēkabsons, *Historia stosunków łotewsko-polskich*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Łotwy, <https://mfa.gov.lv> (10.04.2022).

Obecnie na Łotwie istnieje ponad 150 grup etnicznych, z których najliczniejszą są Rosjanie (ok. 560 tys.). Stanowią oni 26% społeczeństwa. Polacy w liczbie 46 tys. uznawani są za czwartą co do wielkości mniejszość zamieszkującą Łotwę (2,15%)²⁴. Dostrzegalna jest koncentracja mniejszości polskiej w wybranych częściach państwa. Mianowicie, 80% wszystkich osób deklarujących narodowość polską zamieszkuje jedynie 6,7% terytorium państwa²⁵. Przoduje pod tym względem Łatgalia, będąca terenem dawnych Inflant Polskich, gdzie mieszka prawie połowa (46%) polskiej diaspory. Trzeba podkreślić, że region ten charakteryzuje się swoistym upośledzeniem względem pozostałych. Jest bowiem najmniej uprzemysłowiony i zaludniony, a zarazem najbiedniejszy. Na tle protestanckiej reszty kraju wyróżnia się dominującym wyznaniem katolicyzmu²⁶. Drugi pod względem liczebności mniejszości polskiej jest region stołeczny Rygi, który zamieszkuje 37% wszystkich osób deklarujących narodowość polską. W samej stolicy przebywa na stałe 12 208 osób polskiego pochodzenia. Mniejszość polska jest licznie reprezentowana również w takich miastach i gminach, jak: Dyneburg (Daugavpils) – odpowiednio 13 278 i 3 226 osób, w Krasławiu (Kraslava) – 1 374 osób, a także w Jelgawie (Jelgava) – 1 083 osoby²⁷.

W przypadku mniejszości polskiej więź z państwem macierzystym wyznacza nie tyle znajomość polskiego języka czy kultury, ale nade wszystko pochodzenie. Dlatego też zadeklarowanie narodowości polskiej niekoniecznie pokrywa się z uznaniem języka polskiego za ojczysty. Biegłość w języku polskim ulega stopniowej deterioracji wśród członków diaspory²⁸. Dość wspomnieć, iż zdecydowana większość przedstawicieli mniejszości polskiej na Łotwie deklaruje język rosyjski jako podstawowy. Równocześnie prawie taki sam odsetek osób uznaje za swój ojczysty język – polski (19,4%) i łotewski (19,7%).

W tym kontekście należy odnotować charakterystyczny stosunek Łotyszy do języka tytularnego. Jest on jednym z fundamentów ich toż-

²⁴ Drugą i trzecią pod względem liczebności są mniejszości białoruska (70 tys.) i ukraińska (51 tys.), które odpowiednio stanowią – 3% i 2,4% wszystkich mieszkańców kraju. Mniejszość litewska liczy 26 tys. (1,2%), a pozostałe – żydowska, romska i niemiecka – nie przekraczają jednego procenta społeczeństwa. Dane za: E. Kuzborska-Pacha, *op.cit.*, s. 179.

²⁵ K. Leśniewska, *Współczesna sytuacja mniejszości polskiej na Łotwie – ujęcie geograficzno-polityczne*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 2014, nr 17, s. 238.

²⁶ A. Filipkowski, J. Kevišs-Petuško *Łotwa, nasz bałtycki sąsiad [w:] Polska, Łotwa, Razem*, Warszawa 2014, s. 21.

²⁷ K. Leśniewska, *op.cit.*, s. 237.

²⁸ W. Ryjmajdo, *op.cit.*, s. 171.

samości, który przesądza równocześnie o pozytywnej ocenie przebiegu procesu integracji mniejszości narodowych i etnicznych. Poza regulacjami konstytucyjnymi dotyczącymi języka – jego status, zachowanie, ochronę i rozwój normuje przyjęta w 1999 r. ustawa o języku państwowym²⁹. Choć zgodnie z przepisami na Łotwie uznaje się prawo wszystkich mniejszości narodowych do posługiwania się językiem ojczystym, to w praktyce polityka państwa ukierunkowana jest na wzmocnienie obecności i roli języka łotewskiego w przestrzeni publicznej. Dlatego też językiem tytułarnym należy się posługiwać w kontaktach z administracją publiczną, a w sektorze prywatnym w działalności związanej z interesem publicznym. Imiona wszystkich mieszkańców Łotwy są zapisywane z zastosowaniem rodzimych zasad językowych³⁰.

Jest pewną niespójnością postawienie wysoko w hierarchii celów państwa „zachowania, ochrony i rozwoju” oraz promocję łotewskiego przy jednoczesnych deklaracjach zagwarantowania praw mniejszości narodowych do własnego języka. Wydaje się to karkołomnym zadaniem, zwłaszcza jeśli integracja mniejszości ma mieć miejsce poprzez propagowanie języka łotewskiego i zwiększenie jego zasięgu w różnych przestrzeniach życia, takich jak choćby kultura czy oświata³¹.

W kwestii edukacji należy zaznaczyć powszechne prawo do nauki, które przysługuje obywatelom, nieobywatelom i członkom mniejszości narodowych. Nauka jest obowiązkowa w wieku od 5 do 16 lat – obejmuje zatem okres przedszkolny. W szkolnictwie funkcjonują zarówno szkoły publiczne, jak i prywatne. Cykl kształcenia dzieli się na dziewięcioletnią szkołę podstawową, a po niej szkołę średnią ogólnokształcącą lub kształcenie zawodowe³². Jej kontynuacją może być edukacja uniwersytecka.

Język wykładowy w szkołach pozostaje kwestią delikatną w relacjach państwa z mniejszościami. W latach 2003–2004 proponowane zmiany w tym zakresie doprowadziły do eskalacji postaw negatywnych i fali niezadowolenia ze strony mniejszości. Nowelizacja ustawy o oświacie wprowadzona w 2018 r. usankcjonowała łotewski jako podstawowy język nauczania na poziomie szkoły średniej II stopnia – od roku szkolnego 2021/2022. Natomiast w szkole podstawowej co najmniej połowa programu nauczania musiała być realizowana w języku łotewskim, a na poziomie szkoły średniej I stopnia – co najmniej 80%. Jednak z dniem

²⁹ Ustawa o języku państwowym – Valsts valodas likums, (Latvijas Vēstnesis, 428/433, 21.12.1999.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 1, 13.01.2000).

³⁰ E. Kuzborska-Pacha, *op.cit.*, s. 187.

³¹ *Ibidem*, s. 189.

³² W szczegółach pisze o tym: J. Jagusiak, *Systemy polityczne krajów nadbałtyckich*, Warszawa 2013, s. 84–86.

1 września 2022 r. regulacje te zostały zastąpione nowymi przepisami, zgodnie z którymi język łotewski jest jedynym językiem wykładowym we wszystkich placówkach prowadzonych przez samorzady i podmioty prywatne.

Realizacja tych przepisów została przewidziana w perspektywie kilku nadchodzących lat. Wdrażanie reformy ma charakter stopniowy. Najpierw od roku szkolnego 2023/2024 wszyscy uczniowie I, IV i VII klasy rozpoczną naukę w języku państwowym. Po nich w kolejnym roku szkolnym 2024/2025 dotyczyć to będzie uczniów klas II, V i VIII, a w następnym roku szkolnym reforma obejmie uczniów III, VI i IX klasy. Język łotewski ma być także jedynym językiem nauczania w przedszkolach i szkołach podstawowych w perspektywie najbliższych 3 lat.

Reforma szkolnictwa wzbudziła zaniepokojenie wśród mniejszości, w tym polskiej. W Republice Łotewskiej działały dotychczas cztery polskie placówki oświatowe: Polska Ogólnokształcąca Szkoła Średnia im. Ity Kozakiewicz w Rydze, Państwowe Gimnazjum Polskie im. Józefa Piłsudskiego w Dyneburgu (Daugavpils), Państwowe Gimnazjum Polskie im. Stefana Batorego w Rzeżycy (Rezekne) oraz Polska Szkoła Podstawowa im. Rodu hr. Platerów w Krasławiu (Kraslava). Zgodnie z nowymi przepisami dzieci należące do mniejszości narodowych nadal będą mogły się uczyć języka ojczystego, kultury i historii w ramach zajęć pozalekcyjnych finansowanych przez państwo lub samorzady.

Wypada przypomnieć, że poza aktami prawnymi rangi ustawowej podstawą wzajemnej współpracy kulturalno-edukacyjnej pomiędzy Polską a Łotwą jest także bilateralna umowa zawarta 29 marca 2006 r. między rządami obu państw³³. Na zauważenie zasługuje fakt, iż w dokumencie tym ochroną objęto zarówno mniejszość polską, jak i łotewską, przy czym ta ostatnia praktycznie w Polsce nie istnieje. Powołana na podstawie wspomnianej umowy Łotewsko-Polska Komisja Mieszana ds. współpracy kulturalnej i edukacyjnej uzgodniła Łotewsko-Polski Program współpracy kulturalnej na lata 2019–2022³⁴.

Nośnikiem kultury i warunkiem zachowania tożsamości jest nie tylko edukacja w ojczystym języku. Istotną rolę odgrywa tu także możliwość tworzenia i dostęp do mediów polskojęzycznych. W warstwie prawnej nie ma ku temu przeszkód. Dlatego też już na przełomie lat 80.

³³ Pierwszą tego typu bilateralną umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Łotewskiej o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej zawarto 1 lipca 1992 r. w Rydze (Dz.U. 1993, nr 114, poz. 504). Obowiązującą umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Łotewskiej o współpracy kulturalno-edukacyjnej podpisano w Rydze 29 marca 2006 r. (Dz.U. 2008, nr 161, poz. 1000).

³⁴ Łotewsko-polski program współpracy kulturalnej i edukacyjnej na lata 2019–2022, Ministerstwo Edukacji i Nauki Łotwy, <https://www.izm.gov.lv> (15.05.2022).

i 90. XX w. zaczęły powstawać pierwsze media w języku polskim. Do dziś ukazuje się kwartalnik „Polak na Łotwie”, który jest organem prasowym Związku Polaków na Łotwie. Także na falach radiowych nadawane są programy w języku polskim. W Programie IV Łotewskiego Radia jest to „Nasz Głos”, natomiast w lokalnym Radiu Alise w Dyneburgu – „Polskofalówka”. Z kolei w telewizji są emitowane programy *Akcenty Polskie* i *Na Falach Daugawy*. Działalność tych mediów wymaga dofinansowania ze strony Senatu RP. Wsparcia finansowego udziela również fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”. Trzeba podkreślić, iż mniejszość polska, z racji posługiwania się w większości językiem rosyjskim, jest odbiorcą treści nadawanych przez media rosyjskojęzyczne, a przez to znajduje się w grupie potencjalnie narażonej na kremłowską propagandę. Nie musi to automatycznie przesądzać o bezkrytycznym przyjmowaniu narracji płynącej z takich przekazów medialnych, ale z pewnością może osłabiać polską tożsamość narodową.

Mniejszość polska jest oceniana pozytywnie pod kątem integracji i funkcjonowania w społeczeństwie łotewskim. Stanowi dobrze zorganizowaną wspólnotę. Dotychczas jednak nie zdecydowała się na stworzenie ugrupowania politycznego reprezentującego jej interesy. Istnieje natomiast szereg instytucji kulturalnych propagujących kulturę i język polski, z których większość powstała bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości przez ten kraj. Wśród organizacji polonijnych pierwszorzędne znaczenie ma powstały w 1990 r. Związek Polaków na Łotwie, którego celem jest ocalenie kulturowej tożsamości Polaków, a także „rozwój językowy, ochrona i identyfikacja zabytków kultury polskiej na terenie Łotwy”³⁵. Mniejszość polską stawia się często za wzór dla innych mniejszości oraz w opozycji do mniejszości rosyjskiej. Podkreśla się jej lojalność względem państwa i przestrzeganie obowiązującego prawa. Pewną jej słabością jest jednak niewielkie zaangażowanie po stronie młodszych pokoleń, brak zastępowalności kadr oraz nieznamomość języka polskiego wśród członków polskiej diaspory³⁶. Pojawiały się także niepokojące sygnały dotyczące wewnętrznych podziałów czy braku zaufania względem działaczy polskich organizacji³⁷. Zdaniem K. Leśniewskiej-

³⁵ Za oficjalną stroną Związku Polaków na Łotwie, <https://ryga.zpl.lv> (12.04.2022). W gronie organizacji funkcjonujących na Łotwie znajdują się również m.in. zajmująca się działalnością charytatywną – Liga Polskich Kobiet, Związek Młodych Polaków na Łotwie oraz Stowarzyszenie „Odrodzenie Inflant”. W życiu kulturalnym i oświatowym ważne znaczenie mają Centrum Kultury Polskiej w Daugavpils oraz Asocjacja Dyrektorów Szkół Polskich na Łotwie. Zob. M. Michaliszyn, *op.cit.*, s. 48 i n.

³⁶ Por. K. Leśniewska, *op. cit.*, s. 202 i n.

³⁷ J. Zdanowski, *Mniejszość polska w Republice Łotewskiej 1990–2005*, „Politeja”, 2007, nr 8, s. 420.

-Napierały analiza dokumentów Ministerstwa Spraw Zagranicznych pozwala stwierdzić, że zainteresowanie władz polskich polską diasporą jest niewielkie, mimo że relacje mniejszości polskiej z macierzą pozostają poprawne³⁸.

Zakończenie

Społeczeństwo łotewskie ma charakter wieloetniczny, co w perspektywie historycznej nie stanowi *novum* w przypadku tego kraju. Główna różnica wynika z malejącej proporcji etnicznych Łotyszy w stosunku do mniejszości, zwłaszcza rosyjskojęzycznej.

Regulacje prawne dotyczące mniejszości zostały jedynie szcątkowo ujęte w Konstytucji Republiki Łotewskiej, pozostawiając wiele wolności w kształtowaniu polityki mniejszościowej ustawodawcy. Ramy prawne, uzupełnione o dwustronne umowy zawierane przez strony polską i łotewską, stwarzają niebudzące większych zastrzeżeń środowisko prawne, w którym może funkcjonować mniejszość polska.

Obecność Polaków na Łotwie ma wymiar historyczny. Jest ugruntowana i dobrze oceniana przez Łotyszy ze względu na wzorową integrację przedstawicieli diaspory polskiej w społeczeństwie. Dobre wzajemne stosunki pomiędzy Republiką Łotewską i Rzeczpospolitą Polską oraz zbieżna wizja miejsca tych państw w przestrzeni europejskiej pozwalają sądzić, iż również przychylność władz łotewskich wobec mniejszości polskiej nie powinna się zmienić w najbliższym czasie.

Należałoby sobie jednak życzyć większego zainteresowania strony polskiej sytuacją członków jej wspólnoty w Republice Łotewskiej. Mierzy się ona bowiem z wieloma problemami, począwszy od tych natury gospodarczej. Zamieszkuje ona w większości tereny o wysokich wskaźnikach bezrobocia i ubóstwa, a przez to szanse na poprawę sytuacji życiowej są znacznie trudniejsze. Palącym problemem pozostaje kwestia organizacji polonijnych i niewielkiego zainteresowania kultywowaniem i krzewieniem kultury polskiej wśród kolejnych pokoleń. Może to wynikać z faktu, że w konsekwencji intensywnej rusyfikacji mniejszość polska zrezygnowała z komunikacji w języku ojczystym na rzecz tej w języku rosyjskim. Stanowi to realne zagrożenie utraty polskiej tożsamości narodowej. Ważną rolę do odegrania mają w tym kontekście nauka w języku polskim oraz środki przekazu. Nie należy zatem rezygnować z dofinansowania na rzecz istniejących czasopism czy audycji radiowych i telewizyjnych skierowanych do tej grupy. Być może warto rozważyć nowe formy komunikacji z wykorzysta-

³⁸ K. Leśniewska-Napierała, *Geograficzno-polityczne...*, s. 237.

niem mediów społecznościowych i Internetu. Nauka w języku polskim stanowi natomiast podstawową, a czasem jedyną, płaszczyznę kontaktu z kulturą, językiem i historią kraju pochodzenia.

Bibliografia

- Cyruńczyk F., *Prawo, historia a pamięć zbiorowa. Odwołania do przeszłości w preambulach do konstytucji Łotwy i Węgier na tle innych państw postkomunistycznych*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, 2016, t. XV, z. 1.
- Filipkowski A., Kevišs-Petuško J., *Łotwa, nasz bałtycki sąsiad [w:] Polska, Łotwa, Razem*, Warszawa 2014.
- Jagusiak B., *Systemy polityczne krajów nadbałtyckich*, Warszawa 2013.
- Jarinovska K., *The Preamble of the Satversme: the New Approach to Constitutional Self-Restraint*, „Acta Juridica Hungarica”, 2014, no. 4.
- Jēkabsons Ē., *Historia stosunków łotewsko-polskich*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Łotwy, <https://mfa.gov.lv> (10.04.2022).
- Kamińska-Moczyło K., *Obywatele versus nieobywatele: rzecz o demokracji na Łotwie*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, 2014, nr 12.
- Kierończyk P., *Państwo łotewskie. Geneza i ustrój konstytucyjny*, Gdańsk 2008.
- Kierończyk P., *Wstęp [w:] Konstytucja Republiki Łotewskiej*, Warszawa 2001, s. 3–35. *Konstytucja Republiki Łotewskiej*, Warszawa 2001.
- Kuzborska-Pacha E., *Ochrona prawna mniejszości narodowych w państwach bałtyckich*, Warszawa 2019.
- Kuczyńska-Zonik A., *Non-citizens in Latvia: Is It a Real Problem?*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa”, 2017, nr 49.
- Leśniewska K., *Współczesna sytuacja mniejszości polskiej na Łotwie – ujęcie geograficzno-polityczne*, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 2014, nr 17.
- Leśniewska-Napierała K., *Działalność organizacyjna mniejszości polskiej na Łotwie (dawne Inflanty Polskie)*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, 2016, t. 5.
- Leśniewska-Napierała K., *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015.
- Łossowski P., *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918–1939*, Warszawa 1990.
- Łossowski P., *Tragedia państw bałtyckich 1939–1941*, Warszawa 1990.
- Michaliszyn M., *Mniejszość polska w odrodzonej Łotwie*, „Investigationes Linguisticae”, 2018, vol. XLII.
- Osóbka P., *System konstytucyjny Łotwy*, Warszawa 2016.
- Rymajdo W., *Polacy we współczesnej Republice Łotewskiej. Społeczno-kulturalna aktywność mniejszości polskiej*, „Studia Podlaskie”, 2018, t. XXVI.
- Topij A., *Polityka narodowościowa Łotwy w okresie rządów autorytarnych Kārļa Ulmanisa (1934–1940)*, „Studia Historica Gedanensia”, 2017, t. VIII.
- Zdanowski J., *Mniejszość polska w Republice Łotewskiej 1990–2005*, „Politeja”, 2007, nr 8.

National Minorities Protection in the Republic of Latvia from the Perspective of the Polish Minority – Constitutional and Legal Study**Abstract**

This publication analyses the legal and actual position of the Polish minority in the Republic of Latvia. It was conducted on the basis of dogmatic and legal-historical methods. In the course of the analysis it was established that the legal status of the Polish minority is based on few constitutional regulations and to a large extent it is derived from ordinary legislation and bilateral agreements. These regulations fully comply with the principle of a democratic state of law. The Polish minority receives a favourable social attitude towards its national identity. The integration process is assessed as exemplary and constitutes a counterbalance to Russian influence. The publication focuses on issues related to language, education and media – the carriers of culture and knowledge about the motherland. The following problems of the Polish minority have been identified: a difficult economic background, a decrease in the use of Polish in the private sphere and the lack of sufficient support and interest in the fate of Poles in Latvia on the part of Polish decision-makers.

Keywords: Latvia, minorities, Polish minority